

TÜRK DİLİNİN TARİHÎ SÖZ VARLIĞINDAN BİR ÖRNEK (İNCİMEK)

PAŞA YAVUZARSLAN

Özet: Bu yazıda Türk dilinin tarihî söz varlığında yer alan incimek fiilinin türevleri, tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden örnekler verilerek tespit edilmeye çalışılmıştır, incimek fiilinin dönüştük ekiyle genişletilmiş biçimi olan incin- türevinden hareketle, Türk dilinde geçişsiz fiillerin dönüşlü çatıyla genişletilmiş biçimlerinde görülen söz dizimsel özellikler irdelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Karşılaştırmalı dil bilimi, incimek fiili, Etimoloji, Çatı.

Abstract: In this article in the research work of Turkish language the use of "equivalence, correspondence and "comparison" terminology has been evaluated in the term of linguistics. Specially in the frame work of historical-comparison in linguistics the base of the verb "incimek" and the morphologic structure has been determined in the contents of historical and modern Turkish languages. in addition to this the syntax of Turkish language the usage of verb under the cover of transitive as well as intransitive has also mentioned

Keyywords: Comparative linguistic, Verb incimek, Etymology, Voice.

Türk dilinin söz varlığını konu edinen çok değerli yerli ve yabancı bilimsel çalışma¹ bulunmakla beraber, henüz çağdaş ve tarihî Türk lehçelerimin söz varlığında yer alan pek çok kelimenin *rekonstruksiyonu* ortaya konulamamış veya *etymonu* tespit edilememiştir. Tarihî Türk dili kaynaklarında geçen ve günümüzde kullanım alanını yitirmiş olan bazı sözlerin ilk biçimlerini açıklamak, Türkolojide oldukça zor bir konudur. Özellikle tarihî söz varlığımızı içeren yazma eserlerimizin pek çoğu bilimsel ölçütler çerçevesinde yayımlanmadığından etimoloji ve leksikoloji çalışmaları da güçleşmektedir. Bunun yanı sıra tarihî ve çağdaş Türk

[#] Yrd.Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Özellikle Rus Türkolojisinde Türk dilinin söz varlığını işleyen çok önemli çalışmalar bulunmaktadır; bunlardan *Sravniel'no-İstoriceskaya grammatika tjurkskix jazykov-Leksika* (Moskva 1997) adlı yayın son yıllardaki en önemli araştırmadır.

lehçelerinde yer alan söz varlığının tamamını ortaya koyabilmek için şüphesiz yazma eserlerde geçen ve bugün kullanım alanını yitiren her kelime ve gramatikal yapının karşılaştırmalı dil bilimi yöntemi çerçevesinde ortaya konulması gerekmektedir. Biz bu yazıda hem *incimek* fiilinin çağdaş ve tarihî Türk lehçelerindeki varlığını ortaya koymaya çalışacağız, hem de fiilin morfolojik yapısında görülen gramatikal değişimlere değineceğiz. Söz konusu fiilin tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki biçimlerine geçmeden önce, *Türk Dili* dergisinde daha önce bu konuda yayımlanan aşağıdaki yazıda, *incimek* fiili hakkındaki görüşler ele alınıp değerlendirilecektir.

Türk Dilinin 591. sayısında "Anlam İyileşmesi ve Kötüleşmesi" başlıklı makalede "1.4. Gücenmek" konu başlığında *gücen-* fiilinin *güce-* şeklindeki geçişli biçiminin varlığını ispatlamak için fiil, aynı çatıda olan *incin-* fiiliyle karşılaştırılmaktadır:

" 'gücen-' ile 'güce-' in aynı kavramı karşılaması fiilden fiil yapan '-n' dönüşlük ekinin zaman zaman gözardı edilmesiyle açıklanabilir. Tıpkı Türkiye Türkçesinde 'incin-' şeklinde kullanılan sözcüğün, Az. 'incimäk', Özb. 'rencimäk', Trkm. 'incainak', Uyg. 'rancimäk' biçiminde geçtiği gibi (KTLS., I, 390-391)".

Yukarıdaki yazıda *incin-* fiilinin diğer Türk lehçelerindeki çatılan verilmiştir. *İncin-* fiilinin Türkiye Türkçesindeki dönüşlük anlamını kaybederek kullanıldığını açıklamak üzere lehçelerden tanıklar getirilmiştir. Ancak lehçelerden alınan bu tanıklar, o lehçelerin birinci elden kaynaklan olan kendi sözlüklerinden değil de, Türk cumhuriyetleriyle gelişen münasebetlerimiz sonucunda, bu kardeş cumhuriyetler arasında olan kültürel, sosyal ve siyasî işbirliklerinde kullanılmak üzere hazırlanan pratik amaçlı *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*²nden alınmıştır. Bu sözlük görüldüğü üzere, Türk lehçelerindeki söz varlığının bağlantılabili ve köklerini belirtme esasında hazırlanmış bir karşılaştırma sözlüğü değil, sadece Türkiye Türkçesinin söz varlığındaki kelimelerin diğer Türk lehçelerindeki karşılıkları gösteren lehçeler arası bir karşılıklar sözlüğüdür.

Söz konusu yazıda *incin-* fiilini çatı bakımından karşılaştırmak üzere, diğer lehçelerden verilen örneklerle bir göz atalım.

² "Çalışmamız, bir büyük sözlükle sekiz küçük sözlükten oluşmaktadır. Büyük sözlük, bütün Türk lehçelerini bir arada gösteren bir kitaptır. Burada, Türkiye Türkçesindeki bir kelimenin sekiz lehçedeki ve Rusçadaki karşılıkları bir hizada görülebilir. Böylece lehçelerin hepsini birbirleriyle karşılaştırma imkânı doğmaktadır. Bu mukayeseyi yapmak isteyenler veya birden fazla Türk ülkesini gezecek olanlar ana sözlükten faydalanabilirler." *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I*, Kültür Bakanlığı 1991, s. XI.

rencimâk 'incinmek' Özb. Bu fiil Farsça "rene" 'keder, eziyet, üzüntü' isminden Türkçe +/ isimden fiil yapım ekiyle türetilmiş bir kelimedir. Bu durumda Özbekçe *ranci*³ - fiilinin Türkçe *incin-* fiili ile herhangi bir bağlantısı yoktur. Hem köken olarak hem de fonetik olarak iki fiil birbirinden farklı iki söz varlığıdır. O hâlde tek bir kökten türemiş gibi, iki ayrı kökü çatı açısından değerlendirmek doğru olmaz, *ranci-* fiili Özbekçede geçişsiz fiildir, tıpkı Türkiye Türkçesindeki *kan+a-*⁴ fiili gibi. Görüleceği üzere *ranci-* fiili Özbekçede *ranc*(< *Far. rene*) Farsça isim kökünden genellikle isimden geçişsiz fiil türeten +İ/-H ile türetilmiş bir kelime olduğu için *inci-* fiili ile aynı gramatikal yapıya sahiptir, *inci-* fiilinin Özbekçedeki karşılığı çatı bakımından araştırmacının da belirttiği üzere, *ranci-* fiilidir, zaten başvurduğu sözlükte de *inci-* fiilinin karşılığı anlam ve çatı bakımından *renci-* (doğrusu: *rancimok*.) diye, verilmiştir.

*râncimûk*⁵ 'incinmek' Uyg. krş. *rencimâk* 'incinmek' Özb.

incin- < *inci-* fiilinin kullanımına Türk dilinin tarihî metinlerinden aşağıdaki örnekleri verebiliriz:

Bu fiile Eski Türkçe, Orta Türkçe ve Harezmi Türkçesi kaynaklarında yapılan taramalar sonucunda rastlanamamıştır⁶. *incin-* fiili Kıpçak sahası kaynaklarında geçmektedir⁷. Özellikle Türk dilinin söz varlığındaki pek çok kelimenin ilk kaynağı durumunda olan *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lûgati't-Türkiyye*, bu tür çalışmalar açısından önemli bir yere sahiptir, *incin-* fiilinin ettirgen biçimini bu kaynakta tespit edebiliyoruz:

³ *râncimok* (peimimok): "EnpoB, naH ÖKH 6apop KyHrHJicro H1H, Hoacÿa xarrH-xapaicaT, naH O3op HeKMOK, xa<ja "byimok- (*Uzbek Tilining tx.oxli Lûgati I (A-R)*, Moskva, 1981, s.614).

⁴ *kanamak* (nsz) *Türkçe Sözlük* (1998), s.1184.

⁵ *rene* F. Güceniklik, dargınlık, kırılgılık, *rencide*; *rencimek* F. U. Gönül kırılmak, üzülmek; *rencitmek* F.U. Üzmek, gönlünü kırmak. [Farsça yerine F., Uygurca yerine U. bak. "Sözlüğün Düzeni"]. Emir Necipoviç Necip, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara 1995, s. 332. (Rusçadan Çeviren: Yard. Doç. Dr. İklil Kurban)

⁶ Bu sebeple fiil, Clauson'un etimoloji sözlüğünde yer almaz. Çünkü Clauson, etimoloji sözlüğüne XIII. Yüzyıldan sonraki kaynaklarda geçen kelimeleri almamıştır, *Et-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lûgati't-Türkiyye'deki* söz varlığına da, ancak kelime daha önceki metinlerde geçmişse gönderme yapmıştır.

⁷ "İncid- İncitmek (Gİ, KF, KFT, MS) krş. *incit-*; *incin-* İncinmek (GT, KFT, RH); *incit-* İncitmek (DM, GT, İM, KF, TZ) krş. *incid-* (Prof. Dr. Recep Toparlı-Yard. Doç. Dr. Hanifi Vural-Yard. Doç. Dr. Recep Karatlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2003, s. 111).

⁸ *Et-Tuhfel-üz-Zekiyye Fi'l-Lûgat-it-Türkiyye*, TDK, İstanbul 1945. (çeviren: B. Atalay).

"incit- = İncitmek. Bk. öşendir-; -ti 10.b-9, 21b.-9. s.178. JİLE: incitti (JiJi JiU:) [Türkmenler buna "öşendirdi" derler], s.19.; j , ^ : incitti." (JL:i J^i,21b/9.)(*Et-Tuhfet-üz-Zekiyye*, S.41.).

Bir başka Kıpçak sahası eseri olan *İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtîn*⁹'de inci-filinin *incit-* türevi şu örnekte geçmektedir:

"incit- (t): İncitmek, eziyet vermek 297a/1 (1) s.539.; 297a (1) *Takı incitmegey dervişlerni azuksız çıktuğı için.*" (s.333.)

Ali Fehmi Karamanhoğlu'nun yayınladığı Seyf-i Sarâyî'nin *Gülîstan Tercümesi*¹⁰ adlı Kıpçak eserinde ise, *inci-* filinin hem *incin-* hem de *incit-* türevleri bulunmaktadır:

"incin- İncinmek 273/8, s.277.; *anası incinip* (^yJ) *rüstem-ge ayıttı.* s. 136. (*Gülîstan Tercümesi*).

incit- İncitmek 72/6; 201/7; 46/10; 201/8, s.277. (*Gülîstan Tercümesi*).

"cânever incitmişî (^t.j^y.ı) yok". 46 (23b)/10. (*Gülîstan Tercümesi*).

"haâ kıldım seni yazuksız incittim (c,w,l)". 73(37a)/6.). (*Gülîstan Tercümesi*).

"cânever incitmişî (^t.j^-.ı) yok". 46 (23b)/10. (*Gülîstan Tercümesi*).

birkişi-ni inçitsen (^1,..ny,l) *dağı soñra yüz râhetin(8) tigse ol incitmeğîn* (.,h<1.w.ı) *anin yâdından kitmes.* 201(101a)/7-8. (*Gülîstan Tercümesi*).

Karamanlıoğlu tarafından *incin* - ve *incit-* biçiminde okunmuş bu örneklerin eski yazılı faksimilede imlâları c (ç)'li olup kelimenin türevleri, Kıpçak Türkçesi imlâ geleneğine bağlı olarak *İci* ile okunmuştur. Örneğin türevleri yer aldığı lehçelerde ve tarihî metinlerde *İd* ile olup, örnek *Gülîstan Tercümesinde incin-* biçiminde yeniden kurulmalıdır. Ancak bu eserde, Arap alfabesi kullanıldığından Türk dilindeki *İd* ve *İd* ayrımını imlâda göstermek için her zaman ayrı bir işaret kullanılmamıştır." Bu sebeple kelimenin daha çok Güney-Batı grubu Türk lehçelerinde geçtiğini dikkate alarak, *incin-* ve *incit-* biçimlerini, Memlûk Kıpçakçasındaki Oğuzcalaşmanın leksikal örnekleri olarak kabul edebiliriz.

⁹ *İrşâdü'l-MULûk Ve's-Selâtîn*, TDK, Ankara 1992. (hazırlayan: Doç.Dr. Recep Toparlı).

¹⁰ Seyf-i Sarâyî, *Gülîstan Tercümesi (Kitâb Gülîstan bi't-Türkî)*, TDK, Ankara 1989. (hazırlayan: Doç. Dr. Ali Fehmi Karamanlıoğlu).

"A.g.e., s. XLII.

Bu fiil, *inci-*, *incit-*, *incin-* biçiminde, *Senglcuc'ta* da geçmektedir.¹² *Senglcuc'ta* fiilin imlâsı şöyledir: (ـلـجـوـعـ) *renciden* 115v/29. (ـلـجـوـعـ) *rencânden* 116r/12. (جـوـعـ) *rencide şoden.* 116r/12-13. Faksimilede /_e/ şeklinde görülen harf *İd* sesi olmayıp, *İd* ve /i/ seslerini gösteren *IJ* ve /ç/ harflerinin noktalan "üç noktalı" bir işaretle gösterildiği için, ilk bakışta kelimenin imlâsı /_e/ harfiyle yazılmış gibi görünmektedir. Bunun farkında olan Clauson, *inci-* fiilinin türevlerini, *incit-* ve *incin-* biçiminde değil, *incit-* ve *incin-* biçiminde okumuştur. Bu türevlerin böyle okunması gerektiğini, eserin bir önceki yaprağında geçen *inci-* fiilinin imlâsı da doğrulamaktadır.

Bir başka önemli kaynak olan Fazilov'un *Eski Uzbek Tili* sözlüğünde, *inci-* kelimesinin *incit-* türevi yer almaktadır. Bu sözlükte yer alan *inci-* madde başının çoğu örnekleri, Memluk Kıpçakçası yadigarlarından alınmıştır.

incit- (HıMCHT-) [F ۛۛۛۛۛۛ] o6n>KaTi>, HaHOCHTb o6n,ny, npHiHHfTb oropieHne, oropiaTb, (E. Fazilov, *Eski Uzbek Tili*, Tom I, s.420).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *incin-* fiilinin *inci-* kök biçimi yanında *incit-* ve *inciniş-* gibi çatılan da bulunmaktadır:

incimek: 1. İncinmek. "*Bu kamu ile halimizdir yavuz / Ger incidiğiğin gitmediyse henüz (Süh. XIV.334)". (TTSIII, s.2080).*

"*Ey Fuzuli incime senden teğafül kılşa yâr / Resmdir kim göstere ahababa istiğna habip (Fuzuli. XVI. 129)". (TTS III, s.2081).*

"*Vücudum ney gibi sûrah sûrah olsa ah etmem / Mahabbeten(?) dem urdum incimek olmaz cefalardan (Fuzuli. XVI.350)". (TTS III, s.2081).*

2. Zahmet çekmek, yorulmak. "*Pes Üveys eyitti: Emek gördünüz, incidiñüz imdigeri dönün kim kıyametyakundır. (Tez. Ba. XV. 24)" (TTS III, s.2081).*

inci-: 'incinmek; (mec.) kötü söz veya hareketle bir kimse kınılmak, Üzülmek' (1442). (Lokmanî Dede, *Menâkıb-ı Mevlâna*)

"*Çün Celâle 'd-din işdir bu sözi / Incidi Mîm vü toldı gözi*" (Lokmanî Dede, *Menâkıb-ı Mevlâna/1442).*

¹² *Sanglax (A Persian Cidde to the Tusrkish İMiguage)*, by Muhammad Mahdî Xân, Facsimile Text With an Introduction and Indices, by Sir Gerard Clauson, London 1960. s. 44a.

¹³ Lokmanî Dede. *Menâkıb-ı Mevtana*. TDK, Ankara. 2001 (Hazırlayan: Prof. Dr. Halil Ersoylu).

incin-: 'Kırılmak, rahatsız olmak, gücenmek'. *İncinürem dostlar sohbetinden ki yavuz hulkımı eyü gösterirler, 'aybunu hüner ve kemâl bilürler.* (Mahmûd b. Kâdî-i Manyas, *Gülistan Tercümesi/49a*).¹⁴

incinişmek: Birbirinden incinmek. "*Benimle babam arasında incinişmek ve ben ol hususta yemin eylemek vâki' olmadı.* {*Rahat. XVI. 377*}". (7T5 ///, s.2081).

incitmek: İncitmek. "Bana incinmesi o sevdiğimin niceye dek / Nicebir ya beni incitmek idüp durmaya dek {*D.B. XVI. 130*}". { *TTS III*, s.2081).

Radloff, *Türk Lehçeleri Sözlüğü Denemesi*¹⁵ adlı eserinde kelimenin türevlerini şu şekilde tespit etmiştir:

inci- (v) .i-j-~ (Osm.) l.nonyHHTb nerKoe noBpe>KfleHHe, nepenoMt - eine leichte Beschädigung erleiden, sich etwas brechen (ein Bein, das Schlüsselbier etc.) (Lh. Parmak kemik kol kırılmak) . 2. CTpaaaTt, TepneTb, HMeTb 6ojib - leiden, Kummer haben Schmerz haben. {*Radloff. Tom I/II*, s.1453).

incik [i-j-~ (Osm. Ad.), von inci+k] 1. (Osm.) jienoiH nepenoMb, He3HannTejibHoe noBpeagieHHe - ein leichter Bruch, eine unbedeunte verletzung. 2. (Ad.) ocKopöneHne, nenajib - die Beleidigung, der Kummer. {*Radloff. Tom I/II*, s.1453).

incin Lj^o.l (Osm.), von inci+n] oropneHHe, neiajib - die Sorge, der Kummer. {*Radloff I/II*, s.1453).

incin- (v) [Krm. .i-j-~ (Osm.), von inci+n] nenajiHTbCH, 6wTb B OTHaflHHH, öecnoKOHTbca - sich Kummer maehen, in Verzweiflung sein, sich beunruhigen; *incinmiş* ocKopÖjieHHMH, ne^ajibHbiH, yrpOMbiH - beleidigt, traurig, verdrüsslich. {*Radloff I/II*, s. 1454).

incit- (v) [d»w»l (Osm.), von inci+t] npHHHHHTb nenant, 6onb -Kummer verursachen, Schmerzen hervorbringen. {*Radloff. Tom MI*, s. 1454).

incitme [< .i-j-~ (Osm.), von incit+me) 1) HeBbine^HMa 6o.ie3Hb, BOflHHKa, MOHeH3HypHTejibHaa 6one3Hb -eine unheilbare Krankheit, die Wassersucht, Züscherkrankheit; beni incitme, incitme beni pau> -der Krebs, Krebschaden. 2. HeBbiHOHMa 6ojib -unerträgliches Schmerz. {*Radloff. Tom I/II*, s. 1454).

¹⁴ Mahmûd b. Kâdî-i Manyas, *Gülistan Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, TDK, Ankara, 1993, (Hazırlayan: Doç.Dr. Mustafa Özkan)

¹⁵ Dr. W. Radloff, *Wörterbuches der Türk-Dialekte*, St. Petersburg. 1905.

Bu kelime, Güney-Batı grubunda yer alan çağdaş Türk lehçelerinin sözlüklerinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra Özbek Türkçesi diyalektlerinde de kullanılmakta olduğunu bu sahanın sözlüklerinden tespit edebiliyoruz¹⁶.

Bu fiil, Oğuz grubu lehçelerinden Türkmen Türkçesinde geniş bir kullanım alanına sahiptir. Bugünkü Türkiye Türkçesinin sözlüklerinde bulunmayıp, arkaik biçim olarak eski sözlüklerde yer alan *inci-* fiilinin, Türkmen Türkçesinde *inca-* (< *inci-*) biçimi, kullanımını sürdürmektedir.

incamak (tiH^aMaic): 1. Birinden gövün galmak, gövni degilmek. *Ol yol boyı uzak oylanı üçin, bütün pikiri garışıp, kimden mcayanına, kime iğenyenine —de düşünmeyerdı, dipe özünde bir nerazılık duyardı* («Sovyet Edebiyatı» Jurnalı). 2. Harap bolup başlamak, ıslanıp başlamak, zayalanmak (et, gök önümler hakda). 3. Horluk görmek, azap çekmek, cebir, sütem çekmek. (*Türkmen Dilinin Sözlüğü*, Aşgabat-1962, s.785a).

incatmak (biH^aTMaic): 1. Birinin gövnünü galdırmak, gövnüne değmek. *Nezir Veli, oğlum, meni incatman, Yene okuvım etdir sen dövam, Alım bolup yetiş, şol meniñ tamam* («Sovyet Edebiyatı» Jurnalı). 2. Haraplamak, zayalamak, ıslandırmak (et, gök önümler hakda). 3. Ez'et bermek, azap bermek, horlamak. (*Türkmen Dilinin Sözlüğü*, Aşgabat-1962, s.785a).

Bu fiilin, Azerî ve Türkiye Türkçesindeki *-n* (dönüşlük) ekiyle genişletilmiş biçimi olan *incin-*, Türkmence sözlüklerde yer almamaktadır. Türkmen Türkçesinde *inca-* fiili geçişsiz, *incat-* biçimi ise, ettirgendir. Bu durumu, Rusça-Türkmence ve Türkmence-Rusça kaleme alınmış iki dilli sözlüklerde de tespit etmek mümkündür.¹⁷

Azerî Türkçesinin yazı dili ve ağızlarında kullanılmakta olan *inci-* fiilinden türemiş gövdeler de bulunmaktadır.¹⁸

¹⁶ incimok (HHHCHMOK): <Kû,PaH>KHMOK; incitmok (HJDKHTMOK) HHJKHMOK <pn. opm. H. (Uzbek Tilining koxli Lügati I (A-R), Moskva, 1981, s.328). incit- (HHJKHT-) vb. To upset, hurt, offend. YHH HH*HTMa!, don't upset him!, (Uzbek-English Dicyionary, (Compiled by Natalie Waterson), Oxford University Press 1980, s.44).; Hı/KHMOK 06.1. CM. paii/KHTMOK. (?) HH/KHJ.vioK 06.1. o6n>KaTbCñ; oropnaTbca, nenauHTtçH. vb. (y36eKCKO-Pыccı-uü Cnoeapb, AKaneMHH HayK y36eKCKoft CCP HHCTHTyr JÜMKa H JIHTEpaTypu HM. A. C. ITyiiiKHHa, MocKBa-1959, s. 179a).

¹⁷ *incitmak* [uioKbiTMaK] o6mreTb, COB. KOFO-HTO 1. (HaHec™ o6nay).; *incamak* [biFOKaMaK] oÖHiieTbca, COB. Ha KOFO-MTO. (*Russko-Turkmenskiy Slovar'*, Moskva 1956, s.396).; *incatmak* [biHiKanviaK] nouyd. om bm>KaMaK 1. oropıarb; o6n>KaTb; 2. aonycKaTb nopny (npodyKinoe). (*Turkmensko-Russkiy Slovar'*, Moskval968, s.771).

¹⁸ *inciklik*, *incimetoöuja'*, *incitmek*: oönaeTb.; *incimek*: oönaeTbca.; *inciden*: oÇmjmuH.; (tez) *incime*: o6n;mHBOcTb.; (tez) *inciye*: oÖHziHHbiH.; (adam) *inciden*: O6H,HHHK;

incimek (HHCHMSK) f. 1. Eziyyet çekmek, ağrı hiss etmek. *Eşgin yolunda gām verci üz, aşig incimez- S.Â. Şirvânî. Varlığını hiss etmirdi, çünkü ona daş deydikde bele, deyesen, incimir ve gırçınmırdı. M.S. Ordubadi İncimiş, yorulmuş Güllara artıg harayımın heç bir yere çatmayacağım görüp ala gözlerinden yaş elemeye başladı. E. Veliyev. 2. Küsmek, gelbi gınlmag, sınmag. Neylemişem incinibsen; yene, ey Gülbeden, menden? G. Zakir. Ancag bacıgızı, uzun sözün gıasası, biz senden incimişik. C. Cabbarlı...yb. {A33p6aÜHaH JHUJıUHUH M3ahju Jlyzdmu, IL^mm fl-j, EJıM HampHJJaTbi, EaKM-1980, s.413b).*

incinmek (HH5KHHMSK) (Klas.). *bas. incimek* (HIDKHMSK). *Gérçek möhübbe cövrü cefa çünkü yar eder; Neyçün cefadan incine, gemden melul ola. Nesimi. İncinme ki, senden oldu tegsir. Mesihî. Menden incinipdir ol üzü alım; heç bilmenem könlün ta ne ile alım. Aşig Magsud. (A3dp6aüvaH ffıUHUH M3ahMbi Jlygsnu, II.HHJıfl a-j, EJıM HauipHJJaTti, EaKbi-1980, s.413b).*

incitmek (HH>KHTM3K) f. 1. Eziyyet vermek, ezab vermek, işkence etmek. *Nebi özünden sonra Mēhdini incideceklerini düşünür. « Gaçag Nebi». // Yormag, elden salmag, üzmek. Koroğlu iltimas eyler; Bala, incitme Gıratı! «Koroğlu».*

2. Ağırtağ, eziyyet vermek. [Harun:] *İncidir yaralarım, yohdur ümidim özüme. Y. Hacıbeyov. ..Ayağlarım yalın olduğuna göre, yolun guru kesekleri meni incitdi ve men de üst terefde tapdalanmamış bir ağıra düşdüm. A. Divanbeyoğlu.*

3. Narahat etmek, narahatlığına sebep olmag. *Bundan savayı, Bahadırı inciden o oldu ki, vahtında gēdip Tiflise catmayacaktır. N. Nerimanov. Hava sakit olduğundan teyyaremiz süzüb gedir, heç keşi incitmirdi. M. İbrahimov.*

4. Küsdürmek, hatirini gırmag, gelbine tohunmag, narazı salmag. *Şekilleri çekmek cehetinden min dogguz yüz dohsan doguz Mollanı özümüzden incitmişik. C. Memmedguluzade. Feget seni burada yalnız bir kelme ile incideceyem.. H. Nezerli. Osa ömrü boyunca incitmedi bir keçi. B. Vahabzade.(A33p6aüvan/JUJıUHUH M3ahJibiJJy2dmu, s.413b).*

incişmek (HHHHLUM9K). *garş. Bir birinden incimek, küsüşmek, aralan demek. (A39p6aüvaHJJUJıUHUUHH3ahJibiJJyeamu, s.414a).*

(adam) inciden (kadın). oGıamma.; *incidilnek*: oGıt/KaTbca.; *incidilmiş*: oGn>KeHHı>iH, (PyckKo-Â3ep6aüdxHCKInt Cioeapb, A3ep6aH,iM^aHCKHH OHJıHan AKaaeMHH HayK CCP HHCTHTYT JıHTepaTypu H itobiKa HM. HmaMii, Eaicy-1943. s. 31).

inci- 'darılmak, incinmek' 510.s. "*Alhas çemen adlı menzile düşüb dincelmeli oldular. Oraya kimi Neceşhan gızı danışdırmadı. Neceşhan bele fikir elledi ki, gıza el vursam gız menden inciye, ...*" (Ehliman Ahundov (Derleyip Düzenleyen), *Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri*, (Türk çeviriyazısına aktaran, "Giriş" ve Sözlük" bölümlerini yazan Semih Tezcan), 2. Baskı, TDK, Ankara 1994, 314/28).

Yukandaki örneklerde de görüleceği üzere, Çağdaş Türkiye Türkçesinin söz varlığında *incin-* ve *incit-* biçimlerinde yaşayan arkaik *inci-* kökünün Azerî Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesindeki gibi *inci-*, *incin-*, *inciş-*, *incit-* biçimleri varlığını devam ettirmektedir. Azerî Türkçesi sözlüğünde *inci-* fiili, çatı bakımından *incin-* fiili ile eş konumda gösterilmiştir.

inci- fiili çeşitli türevleriyle, Batı Türkçesinin Irak'ta konuşulan ağızlarında da kullanılmaktadır:

"**incig-incik** ağrı, sızı, acı **inciği olmağ** ağrısı olmak.; **incimeğ** ağrımak.; **incinmeğ** 1) kırılmak (birisinden). 2) ağrımak (yara).; **incitmeğ** ağntmak (yara veya hastalık)." (Habib Hürmüzlü, *Kerkük Türkçesi Sözlüğü*, Kerkük Vakfı Yayını, İstanbul 2003, s.206).

Türk lehçelerinin söz varlığını içeren ve Türk dilinin temel sözlüklerinden biri olan Hüseyin Kâzım Kadri'nin sözlüğü¹⁹ nde kelimenin değişik biçimleri yer almaktadır:

incimek (•••••) [indjimeq] Çağatay- lâzım- İncimek, müteellim ve muhtarip olmak; gönli kalmak, dil-âzürde olmak, **incik** -sıfat- müteellim, dil-âzürde. (H. K. Kadri, *Türk Lügati I*, s. 456).

incimek (•••••) [indjimeq] Azeri- mutavaat- İncinmek, kırılmak, hâtır-mânde olmak, incitmek, incidmek- müte'addi- incitmek, kırmak, münkesirü'l-hâtır etmek. (H. K. Kadri, *Türk Lügati I*, s. 457).

Türkiye Türkçesinin Osmanlı sahasında en önemli ve kapsamlı sözlüğü olan *Kâmûs-ı Türki'de* bu kelimenin *incin-* şekli geçmez ve kelime bugünkü anlamıyla bu sözlükte yer almaz.

incitmek (•••••) ft. 1. Dokunmak, ilişmek. 2. Can acıtmak, elem vermek, eza ve cefa etmek: Uslu çocuklar hayvanları incitmezler. 3. Hatır kırmak, dilgîr etmek: Aptal adamdır incitmeyin. 4. Ağrılı veya yaralı bir uzva dokunup ağrıtmak: Kolumu, çibanımı incitmeyiniz. 5. Vurmak ağrıyacak bir hâle getirmek, yara ve bere olmadığı hâlde ağrıtmak: Attan düşüp kolunu, bacağıncı incitmiş, //incitme beni= Seretân hastalığı.

¹⁹ Hüseyin Kâzım Kadri. *Türk Lügati*, I.c. İstanbul 1927.

Kâmûs-ı Türki'de fiilin *inci-* ve *incin-* biçimi yer almaz, ancak bu sözlükten daha önce kaleme alınmış *Lehce-i Osmânî'ds* fiilin *inci-*, *incin-*, *incit-*, *incitme* ve *incitici* türevleri yer almaktadır:

incimek (•.لـ-ي) Te'ellüm, teessür etmek, kol, parmak kemik çıkmak, kırılmak, incizâm, şikest olmak, âzürde olmak. (*Lehce-i Osmânî*, s. 117).

incinmek (•.لـ-ي) İnkisar, infial, sakat olmak, şikeste-hatır, kırılmak, gücenmek, hatır-mânde. (*Lehce-i Osmânî*, s. 117).

incitmek (•.لـ-ي) Elem vermek, gücendirmek, kırmak. Nakîsa îrâs etmek, dokunmak, zarar etmek, bir unsuru kırmak, kasm. Eza, cefa, îlâm etmek (*Lehce-i Osmânî*, s. 117).

Ayrıca sözlükte bu fiilden türemiş *incitici* (•.لـ-ي s.117.) ve *incitme* (•.لـ-ي s. 117.) türevleri de yer almaktadır.

Sonuç olarak, *güce-* fiili geçişli olup söz diziminde daima belirtme durumu yüklenmiş bir isimle kullanılmaktadır.²⁰ Geçişli bir fiilin *-n-* ekini almasına rağmen belirtme durumu yüklenmiş bir isimle kullanılması bu ekin işlevini kaybettiğinin göstergesi olarak görülse de, Kâşgarî Mahmud, bu fiilin hem geçişli hem de geçişsiz olarak kullanıldığını ifade etmiştir.²¹

Oysa Kâzım Kadri'nin sözlüğünde ve diğer örneklerde de görüleceği üzere *inci-* fiili geçişsiz olup bugünkü yazı dilinde ettirgen ve dönüşlü çatı biçimlerinde kullanılmaktadır, *güce-* fiili tarihî metinlerde geçişli olarak kullanılmakta olup bugünkü yazı dilinde dönüşlü (*gücen-*) ve ettirgen (*gücendir-*) şeklinde Türkçenin sözcüğünde yer almaktadır. İncelenmesi gereken bir başka husus ise, Türkçede geçişsiz fiillerin, dönüşlü çatıya dönüştürülüp dönüştürülemeyeceği konusudur.

Yukarıdaki örneklerde de görüleceği üzere, bugünkü Türkiye Türkçesinde *incin-*, *incit-* biçimleriyle kullanılan bu fiilin tarihî dönem metinlerinde *inci-* biçimi tespit edilebilmektedir. Hatta Osmanlı'nın son zamanlarına kadar Türkiye Türkçesinin söz varlığında yer alan bu biçim (krş. *Lehce-i Osmânî*), bugünkü yazı dilinde kullanım alanını yitirmiştir, *inci-* fiilinin geçişsiz fiil özelliğini *-n-* çatı ekli biçimi olan *incin-* türevi

²⁰ **küçe:-** (**güce:-**) Den. V. fr. 1 kü:ç; 'to oppress, use violence towards (someone Acc.) (Clauson, 1972, s.695).

²¹ "at kücendi" = "JJIn j^ J i j . ^ji\ İİİ C^Ü ^ I" ve "ol anıg tavrın kücendi" = "uiain»₃yi ل> فک *ل ١١". (Kâşgarî Mahmud, *Dîvânü Lâgavî'l-Türk*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990, s. 345). Buradan da anlaşılacağı üzere Kâşgarî, birinci örneğin geçişsiz, ikinci örneğin ise, geçişli olduğunu belirtmektedir.

yüklenmiştir. Ancak bu fiilin kökeni olarak Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesindeki *renc+/-* ya da *rānci-* fiiliyle hiç bir ilgisi yoktur. Yukarıda da değindiğimiz üzere karşılaştırma Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinin söz varlığındaki *renci-* fiiliyle değil de, Türk dilinin tarihî lehçelerinde yer alan *inci-* köküyle ya da diğer Türk lehçelerinin birinci el kaynaklarından alınan örneklerle yapılmalıydı. Bu tür karşılaştırma çalışmalarında alanı ve konunun türünü sınırlamak ve belirlemek önemlidir, bir fiilin çatısı karşılaştırılırken -anlam yönü ve kullanımı hariç- fiil ses değişimlerine uğramış olsa bile aynı kök üzerinde olmalıdır. Yoksa alıntı bir ismin Türkçe eklerle genişletilmiş biçiminden oluşan bir fiille, Türkçe fiil kökünü morfolojik olarak karşılaştırmak bu örnekte de olduğu üzere yanılgılara sebep olur.

Kaynaklar

- Dr. W. Radloff, *Wörterbuches der Türk- Dialekte*, St. Pétersbuurg, 1905.
 Emir Necipoviç Necip, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, TDK, Ankara 1995, (Rusçadan Çeviren: Yard. Doç. Dr. İklil Kurban).
Et-Tuhfet-üz-Zekiyye Fi'l-Lûgat-it-Türkiyye, TDK, İstanbul 1945. (çeviren: B. Atalay).
 Hüseyin Kâzım Kadri, *Türk Lûgati*, La, İstanbul 1927.
İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin, TDK, Ankara 1992. (hazırlayan: Doç. Dr. Recep Toparlı).
Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I, Kültür Bakanlığı, Ankara 1991.
 Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lûgati't-Türk*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1990.
 Lokmanî Dede, *Menâkıb-ı Mevlâna*, TDK, Ankara 2001 (Hazırlayan: Prof. Dr. Halil Ersoylu).
 Mahmûd b. Kâdî-i Manyas, *Gülistan Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)*, TDK, Ankara 1993, (Hazırlayan: Doç. Dr. Mustafa Özkan).
Russko-Turkmenskiy Slovar', Moskva 1956.
 S.G. Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.
Sanglax(A Persian Guide to the Tusrkish Language), by Muhammad Mahdî Xân, Facsimile Text With an Introduction and Indices, by Sir Gerard Clauson, London 1960.
 Seyf-i Sarâyî, *Gülistan Tercümesi (Kitâb Gülistan bi't-Türkî)*, TDK, Ankara 1989. (hazırlayan: Doç. Dr. Ali Fehmi Karamanlıoğlu).
Turkmensko-Russkiy Slovar', Moskva 1968.

Türkçe Sözlük, I-II.c, Haz- İsmail Parlatır-Nevzat Gözaydın-Hamza Zülfikar vd., Ankara: Türk Dil Kurumu 1998.

Uzbek Tilining Ixoxli Lügati I (A-R), Moskva 1981.

Uzbek-English Dicyionary, (Complied by Natalie Waterson), Oxford University Press 1980.

Русско-Азербайджанский Словарь, Азербайджанская Академия Наук СССР ИИСТ И УНТератипи и УЗНКА ИМ. ИИЗАН, Баку 1943.

Узбекско-Русский Словарь, Академия Наук УССР Институт Языка и УНТератипи ИМ. А. С. Ильичева, Москва 1959.